

PRZEGLĄD CZASOPISM

Liturgia Sacra 6 (2000), nr 2, s. 361-383

RIVISTA LITURGICA 5–6 (1999); 1–3 (2000)

Ostatni podwójny numer periodyku „Rivista Liturgica” z poprzedniego roku wprowadza w zasadnicze tematy Roku Jubileuszowego 2000. Zeszyt został zatytułowany *Il pellegrino, la porta, la misericordia* (*Pielgrzym, brama, miłosierdzie*). W pierwszej części, *Studia*, znajduje się pięć obszernych artykułów.

Renato de Zan w swoim artykule *Il pellegrinaggio nella Sacra Scrittura: luogo di conversione e di perdono?* (*Pielgrzymowanie w Piśmie Świętym: miejsce nawrócenia i przebaczenia?*) przypomina, że praktyka odbywania pielgrzymek jest dobrze znana w świecie biblijnym. Ryt pielgrzymki obejmował następujące momenty: obrzędy wyruszenia, wędrówki, przybycia, pobytu w miejscu świętym i powrotu. Z pielgrzymowaniem ściśle łączyły się ryty oczyszczeń i przebaczenia grzechów. Jezus, znając z własnego doświadczenia praktykę pielgrzymowania, nadał jej nowy wymiar. Momentem przełomowym było wypędzenie kupców ze świątyni i ukazanie istoty prawdziwego kultu, który powinien dokonywać się w duchu i prawdzie. Istota pielgrzymowania została przeniesiona na poziom duchowy. Chrześcijanie mają przyjąć tę nową koncepcję pielgrzymowania, która w centrum stawia zmartwychwstanie Chrystusa. Całe życie chrześcijanina staje się pielgrzymką, w czasie której dominującą rolę odgrywają nawrócenie i przebaczenie grzechów. To jest prawdziwie chrześcijańska postawa.

W drugim artykule Adriana Bottino z Rzymu ukazuje symboliczne znaczenie bramy w Piśmie Świętym — *Il simbolo della porta nella Scrittura* (*Symbol bramy w Piśmie św.*). Motyw bramy jest bardzo często wykorzystywany w tekstach biblijnych. W znaczeniu metaforycznych brama posiada wiele znaczeń. Może oznaczać przystępowanie do rzeczy zazdrośnie strzeżonych, a także przyjęcie, wejście we

wspólnotę. Zamknięta brama niebios oznacza oddzielenie ziemi od świata Bożego, natomiast jej otwarcie daje człowiekowi cudowną wizję rzeczywistości nieznannej. Również poszczególne ewangelie wykorzystują temat bramy do przedstawienia treści teologicznych. W Ewangelii według św. Łukasza brama wskazuje konieczność podjęcia decyzji o jej przekroczeniu, aby w ten sposób wejść do Królestwa Bożego. U Mateusza wąska brama prowadząca do nieba znajduje się na końcu długiej i trudnej drogi. Św. Jan wskazuje, że Jezus jest bramą owiec, przez którą należy wejść, aby należeć do Jego owczarni. Podkreśla się znaczenie chrystologiczne bramy, która wskazuje na Chrystusa jako jedynego pośrednika w dziele zbawienia.

Studium Alceste Catella *Apertura della „porta”· le origini di un rito (Otwarcie „drzwi”: pochodzenie rytu)* poświęcone jest obrzędowi otwarcia i zamknięcia drzwi świętych w latach jubileuszowych. Autor ukazuje ryt otwarcia i zamknięcia drzwi świętych w kontekście kulturowym, architektonicznym i liturgicznym. Należy także podkreślić znaczenie Rzymu jako miasta pielgrzymkowego. Poznanie tych kontekstów pozwala lepiej zrozumieć sam obrzęd wprowadzony po raz pierwszy przez papieża Aleksandra VI na rozpoczęcie Jubileuszu w 1500 r. Ryt został przygotowany przez ówczesnego ceremoniarza papieskiego, Jana Burcardo. 22 grudnia 1499 r., w czwartą niedzielę Adwentu, promulgowana została papieska Bulla *Inter curas multiplices*, w której jest mowa o otwarciu drzwi świętych.

Kolejne studium, autorstwa Aldo Natale Terrin, zatytułowane jest *La porta e il „passare attraverso la porta” Un simbolo culturale e spaziale di cambiamento e di trasformazione nella storia comparata delle religioni (Brama i „przejście przez bramę” Symbol kultowy i przestrzenny zmiany i transformacji w historii porównawczej religii)*. Autor przedstawia temat bramy i znaczenie przechodzenia przez nią od strony historii religii, religiologii i antropologii. Symbolika drzwi – bramy pierwotnie wskazywała na rzeczywistość, która wyróżniała i oddzielała przestrzenie. Bardzo często wykorzystywano symbolikę drzwi do przedstawienia rzeczywistości przeciwstawnych. W historii religii na pierwszy plan wysuwa się opozycja między *sacrum* a *profanum*. Drzwi – brama stanowią tu rodzaj strażnika, który czuwa, aby te rzeczywistości były oddzielone. Na płaszczyźnie rytualnej i dynamicznej drzwi – brama stają się mediatorem między *sacrum* i *profanum*. W tym kontekście „przejście przez drzwi” oznacza iść w kierunku czegoś innego, w stronę *sacrum*, co z kolei wymaga pośredniego okresu oczyszczenia, nawrócenia i refleksji. Podsumowując stwierdza się, że drzwi-brama mogą stać się symbolem całego życia człowieka, jako *homo religiosus*, w jego drodze nawrócenia i przybliżania się do *sacrum*.

W ostatnim artykule w dziale *Studia*, zatytułowanym *Apertura del giubileo nelle Chiese particolari. Ritualizzazione dell'ingresso nel giorno della salvezza (Otwarcie jubileuszu w Kościołach partykularnych. Rytualizacja wejścia w dniu zbawienia)*, Corrado Maggioni omawia ryt otwarcia Roku Jubileuszowego w Kościołach partykularnych. Ryt znajduje się w książce *Benedetto il Signore nei secoli (Błogosławiony Pan na wieki)*, wydanej przez Komitet Centralny Wielkiego Jubileuszu Roku

2000. Należy podkreślić kontekst liturgiczny, znaczenie czasu i przestrzeni celebracyjnej w rytmie otwarcia Wielkiego Jubileuszu. Autor szczegółowo analizuje poszczególne części liturgii otwarcia Roku Jubileuszowego, czyli dzień Bożego Narodzenia, jako dzień celebracji, *statio*, procesję, katedrę i Eucharystię oraz znaczenie różnych gestów i modlitw użytych w tej celebracji.

W dziale *Noty* zamieszczono pięć krótkich artykułów związanych tematycznie z obchodami Wielkiego Jubileuszu 2000. W pierwszym z nich, zatytułowanym *La nostra indulgenza è Cristo (Naszym odpustem jest Chrystus)*, Jesus Castellano Cervera, odwołując się do *Rozporządzenia dotyczącego uzyskania odpustu jubileuszowego*, dokumentu wydanego przez Penitencjarię Apostolską, przybliży kontrowersyjne zagadnienie odpustów. W centrum rozważań znajduje się stwierdzenie zamieszczone w Bulli *Incararnationis mysterium* (nr 9 i 10) oraz we wspomnianym dokumencie Penitencjarii Apostolskiej, że Chrystus jest zadośćuczynieniem i ofiarą przebłagalną za nasze grzechy (por. 1 J 2,2). W centrum przeżywania Wielkiego Jubileuszu ma być spotkanie z Chrystusem, który jest naszym pokojem i pojednaniem. Warunki stawiane przez Kościół w celu otrzymania łaski odpustu mają prowadzić do celu głównego, czyli spotkania z Chrystusem.

Gianfranco Venturi w swoim artykule *I „riti liminali” nel catechumenato* („Ryty przechodzenia” w katechumenacie) najpierw wyjaśnia użyty w tytule termin *riti liminali*. Są to rytmy występujące na granicy, na progu czegoś, i służą do przekraczania pewnych granic, do przechodzenia z jednej sytuacji w drugą. Ryty te ustalają relacje między dwiema rzeczywistościami przeciwnej natury. Z jednej strony tworzą związki, coś w rodzaju jedności między uczestniczącymi w danej rzeczywistości i pozwalają ją przekroczyć, a z drugiej strony oznaczają zamknięcie, podkreślają inność, prowadzą do separacji lub wyłączenia. Po wyjaśnieniu pojęć autor wskazuje obecność „rytów przechodzenia” w życiu codziennym, np. przyjmowanie gości, oraz w katechumenacie. Zalicza do nich rytmy przyjęcia (wejścia) do katechumenatu. W kontekście przechodzenia, przekraczania pewnej granicy czy progu, omówione są wszystkie obrzędy tworzące liturgię przyjęcia do katechumenatu, czyli pozdrowienie, dialog z kandydatami, pierwsze wyrażenie gotowości, egzorcyzm i wyrzeczenie się kultów pogańskich, naznaczenie krzyżem czoła i narządów zmysłów, nadanie nowego imienia i wprowadzenie do kościoła.

W artykule *Le porte nella liturgia bizantina (Drzwi w liturgii bizantyjskiej)* Stefano Parenti przedstawia teologiczne i praktyczne znaczenie drzwi występujących w kościołach bizantyjskich. Dziś największą uwagę przyciągają drzwi umieszczone w ikonostasach. Autor wskazuje, że choć wielu teologów i poetów przypisuje tym drzwiom bogate teologiczne znaczenie, to jednak ich funkcja jest bardziej praktyczna. Z jednej strony ikonostas wraz z potrójnymi drzwiami miał służyć jako granica, której nie mogli przekraczać świeccy, a z drugiej strony potrójne drzwi pełniły funkcje liturgiczną, tzn. wyznaczały przejścia dla procesji z Ewangeliarzem oraz z chlebem i winem. Od strony teologicznej większe znaczenie miały tzw. „drzwi cudowne”,

prowadzące z narteksu do nawy kościoła, „drzwi święte” znajdujące się w ogrodzeniu oddzielającym prezbiterium od pozostałej części kościoła. Znaczenie tych drzwi wiąże się ściśle ze sposobem budowania i orientowania kościołów bizantyjskich. Autor omawia to zagadnienie na przykładzie katedry *Hagia Sophia* w Konstantynopolu.

Kolejny artykuł, *Il portale nell'architettura (Portal w architekturze)*, autorstwa Carlo Chenis, przedstawia znaczenie drzwi kościelnych w aspekcie architektonicznym. Drzwi jako element konstrukcji architektonicznej ma bardzo bogate znaczenie symboliczne. Jako znak architektoniczny drzwi przedstawiają i identyfikują określone środowisko. One ogłaszają co znajduje się poza nimi. W historii architektury chrześcijańskiej architektura drzwi odgrywała ważną rolę, ponieważ ona nie tylko oddzielała *sacrum* od *profanum*, ale także przyjmowała i broniła wiernych oraz wskazywała na rzeczywistość znajdującą się wewnątrz kościoła. Dlatego drzwi kościelne są znakiem kultury danego okresu, a także mają wartość jako element narracyjny. Umieszczone dekoracje przedstawiają sceny kosmiczne, mistyczne, biblijne i kościelne. W tym kontekście drzwi kościelne mają nie tylko znaczenie funkcjonalne, ale także teologiczne.

Achille M. Triacca w swoim artykule *Santa Maria „Porta del cielo” Al di là della metafora verso la spiritualità dei fedeli (Święta Maryja „Brama nieba”*. Przekraczając (poza) metaforę w kierunku duchowości wiernych) przedstawia znaczenie i antologię tekstów związanych z jednym z wezwań Litanii Loretańskiej — Maryja jako „Brama niebios”. Na bazie modlitw ludowych pochodzących z okresu od IX do XV w. ukazuje się bogactwo określeń Maryi związanych z terminem „Brama nieba”. Dokonując historycznej analizy, Autor stwierdza, że metafora „Brama nieba” zależy od triady (klasycznej dla tego Autora): *mysterium, actio, vita*, czyli *professio, celebratio, confessio* lub *lex credendi, lex orandi, lex vivendi*. Tym trzem poziomom odpowiada różna obecność Maryi w ludzie Bożym, czyli w Kościele Chrystusa. Jest to obecność przez poznanie, uczestnictwo i życie. Podkreśla się także, że wszystkie tytuły Maryi są w ścisłym związku z Chrystusem. W ostatniej części artykułu Maryja przedstawiona jest jako prawdziwa „święta brama” prowadząca do Chrystusa. Takie przedstawienie Maryi nie może pozostać bez wpływu na duchowość wiernych.

Rubrykę „Horyzonty” otwiera artykuł Corrado Maggioni zatytułowany *La gioia della conversione nella tradizionale ritualità del Giubileo (Radość nawrócenia w tradycyjnych obrzędach Jubileuszu)*. Z przeżywaniem lat jubileuszowych związana jest pewna obrzędowość. Należy podkreślić, że obrzędowość ostatnich lat świętych przekroczyła wymiar czysto zewnętrzny w uzyskiwaniu łask jubileuszowych i przeniosła akcent na spotkanie z Chrystusem dokonujące się poprzez „modlitwę Kościoła”, przemianę życia i odnowienie relacji z Bogiem i bliźnimi. Pośród wielu celebracji obrzędowych Wielkiego Jubileuszu w centrum pozostaną sakramenty, a zwłaszcza Eucharystia i pokuta. W dalszej części artykułu przedstawione są tradycyjne obrzędy związane z latami jubileuszowymi w Rzymie, czyli np. otwarcie i zamknięcie Drzwi Świętych oraz w kościołach partykularnych, np. różne celebracje w ciągu ro-

ku liturgicznego. Źródłami są tutaj *Ordo Anni Sancti*, opublikowane na rok święty 1975 i *Benedetto il Signore nei secoli*, wydane na Wielki Jubileusz 2000. W zakończeniu Autor zauważa, że charakterystycznymi postawami w przeżywaniu Jubileuszu powinna być radość i nawrócenie.

Pasquale Troia w artykule „*È questa la porta del Signore, per essa entrano i giusti*” *Frammenti di esegesi biblica, teologica e liturgica della porta bizantina della basilica garganica di San Michele Arcangelo (To jest brama Pańska, przez nią wejść sprawiedliwi. Fragmenty egzegezy biblijnej, teologicznej i liturgicznej drzwi bizantyjskich z bazyliki garganickiej Św. Michała Archaniola)* przedstawia w sposób bardzo szczegółowy przepiękne drzwi umieszczone w bazylice Św. Michała Archaniola znajdującej się w Monte Sant’ Angelo w południowych Włoszech. Po wstępie przypominającym najpierw symboliczne znaczenie drzwi kościelnych oraz postaci aniołów i archaniołów występujących w Biblii, Autor opisuje tzw. „Drzwi Aniołów”, ponieważ poszczególne kwatery lub ikony ukazują przedstawienia aniołów w historii zbawienia. Drzwi w swoim bogactwie teologicznym i pięknie artystycznym stanowią swego rodzaju „Księgę aniołów”

Celem drugiego artykułu zamieszczonego w rej rubryce: *I giubilei degli anni „centesimi” In margine alle bolle di indizione (Jubileusze lat „setnych” Na marginesie bulli ogłaszających)*, napisanego przez Armando Cuva, jest refleksja na bazie bulli ogłaszających „setne” lata jubileuszowe. Po wyjaśnieniu znaczenia i struktury bulli jako listu apostołskiego Autor wymienia bulle ogłaszające „setne” lata jubileuszowe: 1300 — *Antiquorum habet*; 1500 — *Inter multiplices*; 1600 — *Annus Domini placabilis*; 1700 — *Regi saeculorum*; 1900 — *Properante ad exitum*; 2000 — *In-carnationis mysterium*. Następnie wymienia się charakterystyczne cechy i ważność jubileuszy w latach „setnych” Ostatnia część artykułu przedstawia niektóre tematy teologiczne podejmowane w wymienionych bullach oraz wymienia bazyliki i inne miejsca do nawiedzenia w poszczególnych latach świętych w celu uzyskania łask jubileuszowych.

W dziale *Aktualności* znajdują się dwa artykuły. Pierwszy z nich, autorstwa Pietro Sorci, zatytułowany jest *Il pellegrinaggio e il santuario. Due documenti del Pontificio Consiglio per la pastorale dei migrati e gli itineranti (Pielgrzymka i sanktuarium. Dwa dokumenty Papieskiej Rady do spraw Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych)*. Autor przedstawia w nim dwa dokumenty wydane przez Papieską Radę ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych w związku ze zbliżającym się Wielkim Jubileuszem 2000. Dokument pierwszy *Pielgrzymka Wielkiego Jubileuszu 2000* został wydany w 1998 r., drugi zaś, *Sanktuarium — pamięć, obecność i prorocstwo Boga żywego*, w maju 1999 r.

Artykuł Gianfranco Venturi *Proposte di itinerari per l’iniziazione cristiana dei fanciulli e dei ragazzi. Rilievi in margine alla nota pastorale della CEI (Propozycje drogi inicjacji chrześcijańskiej dzieci i młodzieży. Uwagi na marginesie noty pastoralnej Konferencji Episkopatu Włoch)* stanowi refleksję nad dokumentem wydanym

przez Stałą Radę Konferencji Episkopatu Włoch, dotyczącym procesu inicjacji chrześcijańskiej dzieci i młodzieży. Inspiracją powyższego dokumentu jest piąty rozdział wprowadzenia teologiczno-pastoralnego Obrzędów inicjacji chrześcijańskiej dostosowanych dla Kościoła we Włoszech.

Ostatnia rubryka krótko omawia sympozja i kongresy liturgiczne oraz tzw. dni formacyjno-liturgiczne, które odbyły się w okresie od lutego do września 1999 r.

Pierwszy zeszyt wydany w 2000 r. podejmuje zagadnienie transmisji telewizyjnych Mszy św. Zatytułowany jest *Liturgia in TV: problemi e prospettive (Liturgia w TV: problemy i perspektywy)*. Materiał umieszczony w tym numerze periodyku podzielono na cztery grupy: *Studia, Noty, Dossier* i *Horyzonty*. Przedstawione artykuły stanowią owoc dwóch seminariów naukowych, które odbyły się na Watykanie od 11 do 13 lutego i od 10 do 11 czerwca 1999 r. we Frascati. Temat pierwszego seminarium brzmiał: *La televisione e le celebrazioni liturgiche presiedute dal Santo Padre nel grande giubileo del 2000 (Telewizja i celebracje liturgiczne pod przewodnictwem Ojca Świętego w wielkim Jubileuszu 2000)*, natomiast drugie dotyczyło zagadnienia: *La Missa in TV. Icona trasparente o sguardo sostitutivo? (Msza w TV. Przezroczysta ikona czy spojrzenie zastępcze?)*.

W dziale *Studia* znajduje się sześć artykułów. Pierwszy z nich, autorstwa Giorgio Bonaccorso, zatytułowany *Azione rituale e azione drammatica (Działanie rytualne i działanie dramatyczne)*, zwraca uwagę, że mówiąc o relacji między liturgią i telewizją należy zawsze pamiętać o dwóch fundamentalnych wymiarach ekspresji i ludzkiego działania, czyli o wymiarze dramatycznym i rytualnym. Zarówno telewizja, jak i liturgia wykorzystują różne sposoby przekazywania treści, pamiętając o szczególnych wymaganiach audiowizualnych i rytualnych. Jednak mimo pewnych podobieństw istniejących na tych płaszczyznach nie można zapominać o istotnych różnicach istniejących między akcją telewizyjną i akcją liturgiczną. Autor wskazuje na pewne relacje wykorzystywane przez transmisje telewizyjne i liturgię, które łączą różne rzeczywistości, np. publiczny–prywatny, aktor–widz, ryt–tajemnica. Te dwa światy mogą ze sobą współpracować, jednak bez nakładania się jeden na drugi. Istnieje zdecydowana różnica między Mszą św. celebrowaną w określonym miejscu i czasie, z udziałem wspólnoty, która w niej uczestniczy, a Mszą św. transmitowaną przez TV, w której uczestniczy się, pozostając w domu.

Claudio Bernardi w artykule *Azione rituale e azione drammaturgica (Działanie rytualne i działanie dramatyczne)* przedstawia główne problemy związane z telewizyjnymi transmisjami Mszy św., w kontekście starego konfliktu istniejącego w historii chrześcijaństwa między światem materialnym i światem duchowym. Istnieje możliwość znalezienia właściwej równowagi między nimi, o czym mogą świadczyć przykłady pobożności średniowiecznej i barokowej. Autor ukazuje jak bardzo mentalność i kultura tych okresów była obecna w liturgii. Pojednanie między ciałem i słowem oraz między działaniem rytualnym i dramatycznym przyniosło wielkie owoce dla sztuki i kultu. Lekcja z historii może być drogowskazem dla wszystkich

przygotowujących przekaz telewizyjny Mszy św. Wszystkie wysiłki powinny iść w tym kierunku, aby uczestniczący we Mszy św. w domach mogli ją jak najgłębiej przeżywać. Podkreśla się ważność przekazywanego obrazu i jego ścisły związek z poszczególnymi częściami Eucharystii.

W artykule zatytułowanym *L'azione rituale e il linguaggio televisivo (Działanie rytualne i język telewizyjny)* Ruggero Eugeni odnosi się do transmisji telewizyjnych Mszy św. w programach włoskich. Podkreślając ogromny rozwój i przemiany w telewizji włoskiej, wskazuje na transformację, która dokonała się również w transmisjach telewizyjnych celebracji liturgicznych. Następnie Autor przedstawia motywację ludzi korzystających z tych transmisji. Pierwsza grupa osób korzysta z telewizji, ponieważ z powodu choroby lub podeszłego wieku nie może iść do kościoła. Te osoby uczestniczą w tych mszach z największą uwagą i traktują je jak modlitwę, jak Mszę św. odprowadzaną w kościele. Druga grupa osób, choć mogłaby iść do kościoła, to jednak z własnej wygody pozostaje w domu i wykorzystuje transmisję telewizyjną Mszy św. Motywacja tych osób jest religijna. Wreszcie trzecia grupa osób ogląda Mszę św. w telewizji w celu osiągnięcia doznań typu estetycznego lub z innych powodów. W zakończeniu podane są pewne ogólne wskazania dotyczące celebracji Mszy św. transmitowanych przez telewizję.

Carlo Cibien w swoim studium *Domande del liturgista per una liturgia proposta dalla televisione (Pytania liturgisty dla liturgii proponowanej przez telewizję)*, wskazując na celebrację liturgiczną i transmisję telewizyjną jako na dwa różne sposoby komunikacji, stawia zasadnicze pytanie: Kto komu ma służyć — telewizja liturgii, czy liturgia telewizji? Doceniając wartość i znaczenie transmisji telewizyjnych różnych celebracji liturgicznych, Autor wskazuje na kompetencje i profesjonalność wszystkich tworzących transmisję telewizyjną Mszy św. Wymienia trzy grupy osób: wspólnota celebrująca Eucharystię, konsultanci religijni i ekipa telewizyjna „robiąca” transmisję. W przekazie telewizyjnym jest bardzo potrzebna współpraca wszystkich wymienionych osób. W dalszej części, w nawiązaniu do konkretnych transmisji telewizyjnych Mszy św. w Italii, wskazuje się ich pozytywne momenty oraz błędy i braki. Refleksje kończą pytania i konkretne sugestie Autora dotyczące przygotowania i przeprowadzania transmisji Mszy św. przez telewizję.

Franco Lever w artykule zatytułowanym *Che cosa chiedono gli spettatori? (Czego oczekują widzowie?)* na bazie szczegółowych badań próbuje wskazać na oczekiwania ludzi uczestniczących, czy oglądających Mszę św. w telewizji. W pierwszej części artykułu przypomina się argumenty i uzasadnienie uczestnictwa we Mszy św. telewizyjnej. Druga część stanowi bardzo interesującą analizę danych odnoszących się do transmisji telewizyjnej Mszy św. w Niedzielę Wielkanocną w 1998 r. Badania dotyczyły Włoch, Hiszpanii, Polski i Niemiec. Dane dotyczą ilości oglądających transmisję, płci, wieku, „stylu życia” oglądających, sposobu oglądania (w zależności, czy oglądana jest cała transmisja, czy tylko jej część). W zakończeniu podane są wnioski, które mogą być bardzo pomocne dla wszystkich przygotowujących transmisje telewizyjne Mszy św.

W ostatnim artykule w dziale *Studia*, zatytułowanym *Il cammino delle celebrazioni liturgiche pontificie (Przebieg papieskich celebracji liturgicznych)* Jesus Castellano Cervera podkreśla ważną rolę telewizji w przekazie na cały świat celebracji z udziałem papieża. Dzięki telewizji liturgie papieskie mogły wejść do domów katolickich i niekatolickich, ale przede wszystkim ukazać światu reformę liturgii dokonaną przez Sobór Watykański II. Telewizja towarzyszyła soborowi i wszystkim zmianom, które dokonywały się w Kościele i transmitowała wielkie celebacje liturgiczne z udziałem papieża w Rzymie i na całym świecie. Autor wspomina o najbardziej charakterystycznych transmisjach telewizyjnych liturgii z udziałem papieża ostatnich czasów. Podkreśla się także fakt ukazywania przez telewizję całej przestrzeni celebracyjnej i ludzi tworzących celebację liturgiczną. W zakończeniu zamieszczone są różne seminaria i kongresy liturgiczne organizowane przez Papieskie Oficjum Celebracji Liturgicznych (*Ufficio delle celebrazioni liturgiche del Sommo Pontefice* = UCEPO).

Dział *Noty* otwierają uwagi wydane przez Włoską Narodową Komisję Liturgiczną *L'Eucaristia e le sue immagini (Eucharystia i jej przedstawienia)*. Znajdujemy tu refleksję uczynioną na bazie wcześniej przedstawionych artykułów, które były wygłoszone na wspominanych wyżej seminariach naukowych.

W dyskusji zabrał głos również Crispino Valenziano. Jego wystąpienie zostało zatytułowane *Semplici osservazioni di un semplice spettatore (Proste uwagi przeciętnego widza)*. Na początku zwraca uwagę, że na płaszczyźnie teoretycznej należy przewyciężyć pewien fałsz ideologiczny, że między celebacją liturgiczną i oglądaną transmisją istnieje opozycja. Choć zauważa się pewną niekompatybilność między nimi istnieje pilna konieczność wspólnej deklaracji celów i zamiarów zarówno ze strony celebrujących, jak i przekazujących transmisję. Przedstawione są także pozytywne i negatywne przykłady transmisji telewizyjnych, w których nastąpiło uzgodnienie, bądź nie uzgodnienie celów i zamierzeń.

Silvano Maria Maggiani w swoim artykule przedstawia wydany 21 maja 1998 r. kalendarz Roku Świętego 2000 (*Il Calendario del Giubileo*). Kalendarz obejmuje wstęp oraz szczegółowy program wszystkich uroczystości jubileuszowych. Przedstawione celebacje mają potrójny charakter: liturgiczny (liturgia w centrum Roku Jubileuszowego), jubileuszowy (celebacje związane z tradycyjnymi obrzędami powiązаныmi z latami świętymi) i eklezjalny (dotyczą dni jubileuszowych dla różnych grup i różnych wydarzeń życia Kościoła). Podkreśla się w ten sposób co jest ważne w przeżywaniu Wielkiego Jubileuszu i daje się pewne konkretne wskazania dla przygotowujących transmisje telewizyjne.

Ugo Moretto w artykule zatytułowanym *Proposte del Centro Televisivo Vaticano per il Giubileo (Propozycje Watykańskiego Centrum Telewizyjnego na Jubileusz)* przybliży historię i teraźniejszość watykańskiego Centrum Telewizyjnego. Głównym zadaniem Centrum jest nie tyle tworzenie nowej stacji, co raczej pomoc wszystkim operatorom telewizyjnym. W nowym statucie podkreśla się, że Centrum pozostaje

całkowicie w służbie ewangelizacji. Głoszenie Ewangelii jest także głównym zadaniem wszystkich transmisji związanych z Rokiem Świętym 2000.

Kolejny artykuł napisany przez Antonello Bazzana zatytułowany *Realtà liturgica e comunicazione ciberspaziale. Verso una nuova liturgia? (Rzeczywistość liturgiczna i komunikacja cyberprzestrzenna. W kierunku nowej liturgii?)* jest syntezą pracy doktorskiej Autora o takim samym tytule, napisanej pod kierunkiem profesora A.N. Terrina w Instytucie Liturgiki Pastoralnej w Padwie. Temat zrodził się z obserwacji dwóch zjawisk. Pierwsze dotyczy pewnego stale wzrastającego „skażenia” (przenikania) między komunikacją liturgiczną i komunikacją cyberprzestrzenną (cyberprzestrzeń to pewna przestrzeń, komunikacji wspólna dla wszystkich nowych mediów, noszących imię: grafika komputerowa, rzeczywistość wirtualna, telewizja satelitarna, CD-ROM, bank danych, telefony komórkowe, itp.). Drugie wynika ze stwierdzenia, że to „skażenie” przechodzi niezauważalne. Zwraca się uwagę, że nowe środki mogą być przydatne nie tyle do celebracji liturgicznej jako takiej, ale na pewno do edukacji liturgicznej.

Dossier zatytułowany jest *Celebrazioni e TV. Attese, suggerimenti, proposte (Celebracje i TV: oczekiwania, sugestie, propozycje)* i zawiera cztery wystąpienia, które ściśle wiążą się z tematem całego numeru. Dwa pierwsze przemówienia stanowią refleksję operatorów telewizyjnych tworzących transmisje telewizyjne różnych celebracji liturgicznych w Europie centralnej i w krajach anglojęzycznych. Pozostałe dwa są świadectwem dwóch dziennikarzy watykańskich, którzy komentują transmisje telewizyjne celebracji liturgicznych.

W rubryce „Horyzonty” w pierwszym artykule Maria Gabriela Foti przedstawia Breviarz Rzymski z 1568 r., przechowywany przy kolegiacie Św. Błażeja w Scrofiano. Artykuł zatytułowany jest *Breviarium Romanum 1568. Descrizione critica dell' esemplare di Scrofiano (Breviarium Romanum 1568. Krytyczny opis egzemplarza ze Scrofiano)*. Natomiast Manlio Sodi w artykule zatytułowanym *Il Breviarium Romanum: Tra l'editio princeps del 1568 e l'editio typica del 1961 (Breviarium Romanum: między editio princeps z 1568 i editio typica z 1961)* dokonuje porównania dwóch wydań rzymskiego brewiarza. Pierwszy, wydany przez papieża Piusa V w 1568 r., był owocem reformy dokonanej przez Sobór Trydencki, drugi natomiast, wydany przez papieża Jana XXIII w 1961 r., był rezultatem dyskusji, zmian i prac specjalnej komisji zajmującej się reformą brewiarza.

Drugi numer periodyku „Rivista Liturgica”, wydany w roku 2000, nie jest zbiorem monograficznym. Zatytułowany *Studi di liturgia (Studia liturgiczne)*, zawiera cztery artykuły o różnorodnej tematyce, począwszy od sakramentu bierzmowania aż do formacji diakonów w *Listach* św. Ignacego z Antiochii.

Studium Angelo Lameri dotyczące sakramentu bierzmowania, zatytułowane *Il sacramento della confermazione nel cammino dell' iniziazione cristiana. Dalla problematica teologica alla questione pastorale (Sakrament bierzmowania na drodze inicjacji chrześcijańskiej. Od problematyki teologicznej do kwestii pastoralnej)* sta-

nowi cenny wkład w toczącą się dyskusję dotyczącą sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. W pierwszej części dokonano syntezy refleksji teologicznej ostatnich dziesięcioleci dotyczących bierzmowania. Użyty został tradycyjny klucz przedstawienia drugiego sakramentu, czyli bierzmowanie i apostołstwo świeckich oraz bierzmowanie i „dojrzałość”, bierzmowanie, sakramentem wspólnoty kościelnej. W taki sposób Autor dochodzi do fundamentalnego tematu teologicznego, czyli związku bierzmowania z chrztem. Ostatnia część artykułu dotycząca rytu sakramentu bierzmowania i związku sakramentów inicjacji chrześcijańskiej z misterium paschalnym otwiera drogę do dalszej refleksji i dyskusji wokół poruszanych wcześniej zagadnień.

Gianni Ambrosio w studium zatytułowanym *Il progetto culturale della Chiesa italiana. Sfide e opportunità in contesto culturale (Projekt kulturowy Kościoła włoskiego. Wyzwania i korzyści w kontekście kultowym)* podejmuje ważne zagadnienie wzajemnego przenikania się i związku kultury z liturgią. Na początku Autor przypomina, że idea projektu określanego jako kulturowy dla Kościoła włoskiego zrodziła się już w 1944 r., i że od tamtego czasu odbyło się wiele seminariów i sympozjów naukowych na ten temat. Choć została przezwyciężona pewna nieufność, to jednak projekt wciąż jest mało znany w szerszych kręgach publicznych, zwłaszcza w środowiskach tworzących kulturę i odpowiedzialnych za środki przekazu. Punktem wyjścia projektu rozumianego w sensie chrześcijańskim jest ścisły związek między kulturą i wiarą. Uważna refleksja dotycząca sposobów manifestowania się współczesnej kultury prowadzi do stwierdzenia, że często odchodzi ona bardzo daleko od ducha chrześcijańskiego. W tym kontekście głównym zadaniem pastoralnym Kościoła powinna stać się ewangelizacja i, w konsekwencji, celebrowanie wiary. Liturgia, czyli celebrowanie wiary, nie może pozostać bezkrytyczna wobec współczesnej kultury, która odrzuca język symboliczno-rytualny. Celebrowanie liturgiczne, której fundamentem jest „czynienie pamiętki”, i która według wskazań Soboru Watykańskiego II podkreśla czynne uczestnictwo wszystkich, stanowi ogromną szansę w dziele nowej ewangelizacji. Tak celebrowana liturgia jest szansą odnowy duchowej i kulturalnej dla społeczności pozbawionej historii i ducha przynależności do określonej grupy.

Artykuł Fabio Attarda *L'educazione della coscienza nei „Parochial and Plain Sermons” di John Henry Newman (Wychowanie sumienia w „Parochial and Plain Sermons” Johna Henry’ego Newmana)* przybliży czytelnikowi postać Johna Henry’ego Newmana jako kaznodziei anglikańskiego. Na podstawie źródeł, czyli kazań Newmana, poddaje się szczegółowej analizie pojęcie sumienia i jego kształtowanie, czyli wychowanie. Studium, podzielone na trzy części, przedstawia najpierw najważniejsze wydarzenia z życia wybitnego kaznodziei oraz kierunki myślowe i teologiczne, które miały na niego wpływ. Druga część przedstawia Newmana jako wybitnego kaznodzieję i wpływ kazań na jego ministerialną posługę. W ostatniej części podkreśla się główne tematy jego kazań, czyli koncepcję osoby, tajemnicę Wcielenia, działanie Ducha Świętego. Lektura studium stwarza okazję nie tylko poznania postaci Newmana, ale także prowadzi do refleksji nad rolą przepowiadania w kształtowaniu sumienia chrześcijańskiego.

Mario Maritano w artykule *La formazione dei diaconi nelle Lettere di Ignazio d'Antiochia (Formacja diakonów w listach Ignacego z Antiochii)* wskazuje na podstawowe elementy formacji i wymagania stawiane diakonom w pierwszych wiekach Kościoła. Źródłem dla opracowania są *Listy św. Ignacego z Antiochii*. Według św. Ignacego wymagania formacyjne i posługa diakonów umieszczone są na płaszczyźnie religijno-mistycznej, czyli diakoni są w służbie misterium Chrystusa i wspólnoty chrześcijańskiej. Przedstawia się diakonów jako tych, którzy uczestniczą w posłudze samego Chrystusa, są diakonami Chrystusa, czyli mają swoim życiem i posługą objawiać dobroć Boga. Ich posługa związana jest z Eucharystią, ze słowem Bożym, z czynną miłością oraz z biskupem. Spełniali także funkcję oficjalnych posłańców między różnymi wspólnotami chrześcijańskimi. Podstawowe wymagania formacyjne to: żyć „według Boga”, czynić widzialnym misję Chrystusa, być otwartym na działanie Ducha Świętego, stawać się mocnymi i wytrwałymi w Ewangelii, mieć dobrą reputację, budować jedność i zgodę w Kościele, być posłusznym biskupowi i szczerze ofiarować siebie i zawsze dziękować za otrzymane dary.

W części *Horyzonty* zamieszczono trzy artykuły. Pierwszy z nich, autorstwa Domenico Sartore, jest komentarzem do Modlitwy Pańskiej w XI homilii katechetycznej Teodora z Mopswestii (*Commento alla Preghiera del Signore nell'Omelia Catechetica XI di Teodoro di Mopsuestia*). Autor przybliżył bardzo cenne i znaczące dzieło starożytności chrześcijańskiej, które dotąd pozostawało w ukryciu, czyli komentarz do Modlitwy Pańskiej zawarty w XI homilii Teodora z Mopswestii. Po wstępnym komentarzu umieszczono pełny tekst homilii.

Artykuł Stefano Parenti, zatytułowany *Anno liturgico come „locus” ideologico. Commentando una recente proposta del sinodo di Lungro (Rok liturgiczny jako „locus” ideologiczny. Komentując bieżącą propozycję synodu w Lungro)*, wprowadza czytelnika w problematykę Kościoła rytu albańskiego, obecnego od wieków we Włoszech. Wyznawcy tego obrzędu zgromadzeni są w 31 centrach mieszczących się w południowej i wschodniej Italii. Przedstawione studium stanowi zakończenie „trylogii” podejmującej problematykę liturgiczną Kościołów bizantyjskich istniejących w Italii.

Trzeci artykuł w tym dziale, autorstwa Renato Zanchetta, nosi tytuł *Malattia, salute, salvezza. Per un'antropologia soteriologico-liturgica (Choroba, zdrowie, zbawienie. W kierunku antropologii zbawczo-liturgicznej)* i stanowi próbę pogłębienia związku między chorobą, zdrowiem i zbawieniem. We wstępie wskazuje się na istniejący powszechnie brak precyzji w rozumieniu poszczególnych terminów. Autor zwraca uwagę, że nie można utożsamiać choroby ze słabością fizyczną i zdrowia z faktem uleczenia, wyzdrowienia rozumianego w sensie przewyciężenia fizycznej słabości. Przedstawiona triada „choroba–zdrowie–zbawienie” poddana jest analizie na płaszczyźnie sakralnej, rytualnej i naukowej. W zakończeniu podkreśla się wartość sakramentu namaszczenia chorych, który poprzez swoje działanie obejmuje całego człowieka jako byt psychofizyczno-duchowy.

Ostatnia rubryka, zatytułowana *Notiziario*, krótko omawia sympozja i kongresy liturgiczne oraz tzw. dni formacyjno-liturgiczne, które odbyły się w okresie od września 1999 r. do marca 2000 r.

Trzeci zeszyt czasopisma „*Rivista Liturgica*”, poświęcony w całości Eucharystii i zatytułowany *L'Eucaristia e i suoi simboli (Eucharystia i jej symbole)*, otwiera rubryka *Rocznice*. Zamieszczony jest w niej artykuł Pietro Sorci *Il XXX del Missale Romanum di Paolo VI (XXX rocznica Missale Romanum Pawła VI)*. Edycję typiczną *Mszалу rzymskiego* zreformowanego według norm Soboru Watykańskiego II promulgowano w Wielki Czwartek 26 marca 1970 r. W pierwszej części artykułu Autor przypomina prace przygotowawcze nowego *Mszалу* i różne dokumenty wydane przez Stolicę Apostolską w związku z jego przygotowaniem i wydaniem. Akcentuje także trudności i głosy przeciwne pracom przygotowującym mszał. Po krótkim omówieniu struktury nowego mszału, przypominając zasadę *Liturgia semper reformanda*, przedstawia się ważniejsze „głosy” w toczących się nieustannie dyskusjach i pracach dotyczących mszału. Ostatnia część studium podejmuje problem tłumaczenia i inkulturacji *Mszалу rzymskiego*.

Dział *Studia* otwiera artykuł Enrico Mazza zatytułowany *Eucaristia: azione di grazie e di lode. Mangiare e bere il pane della vita (Eucharystia: akcja dziękczynienia i uwielbienia. Jeść i pić chleb życia)*, który podejmuje problem podwójnego znaczenia terminu „Eucharystia”. Pojęcie używane jest na określenie modlitwy dziękczynnej, wypowiedzianej nad chlebem i winem na wzór Chrystusa w czasie Ostatniej Wieczerzy oraz na określenie elementu materialnego celebracji, czyli chleba i wina, które są Ciałem i Krwią Chrystusa. Autor dokonuje analizy różnych tekstów patrystycznych i liturgicznych, w których termin ten występuje w obu znaczeniach. Następnie, odwołując się do listów św. Pawła, wyjaśnia, co oznacza termin „dzięki czynić”. W końcu, analizie poddany zostaje termin „Eucharystia” w znaczeniu sakramentu Ciała i Krwi Chrystusa, co pozwala stwierdzić, że zachowuje on swoje oryginalne znaczenie, czyli „dzięki czynić”. W zakończeniu stwierdza się, że odniesienie terminu „Eucharystia” do chleba i wina daje głębsze zrozumienie rytualnego spożywania Ciała i Krwi Chrystusa.

Mario Masini w artykule „*Lo riconobbero nello spezzare il pane*” (*Rozpoznali Go po łamaniu chleba*) przedstawia znaczenie wyrażenia *fractio panis* (łamanie chleba). Trudno znaleźć to wyrażenie w filologii starożytnych języków. Jedynie w chrześcijańskim słownictwie pojawia się w kontekście teologiczno-liturgicznym. *Wprowadzenie ogólne do Mszału Rzymskiego* z 1969 r. identyfikuje *fractio panis* z liturgią eucharystyczną i odnosi to wyrażenie do czasów apostoelskich Nowego Testamentu. Odkrycie i poznanie bogatej symboliki tego terminu dostarczają antyczne teksty chrześcijańskie i pisma Ojców Kościoła. Według tych pism wyrażenie *fractio panis* oznacza zrozumienie Pisma, otwarcie się na misterium, czyli czas rozpoznania Zmartwychwstałego, odkrycie Nieobecnego jako Obecnego, odkrycie jedności w bratniej miłości oraz świadectwo wspólnoty kościelnej. Takie znaczenie

tęgo wyrażenia jest ważne dla chrześcijan wszystkich czasów, ponieważ tylko w wierze i w miłości to, co wydaje się nieobecne, jest obecne i realne.

W ostatnim artykule tej rubryki, zatytułowanym „*Gustando Deo vivimus*” *Una „icona sonora” del mistero pasquale* („*Smakując Boga żyjemy*” „*Ikona dźwiękowa*” *misterium paschalnego*), Felice Rainoldi podejmuje zagadnienie muzyki i śpiewu w czasie celebracji misterium paschalnego. We wstępie podkreśla się, że każdy „produkt” muzyczny przeznaczony do wykorzystania w czasie liturgii musi pozostać w „służbie modlitwy”. Wszystkie antyczne i tradycyjne śpiewy liturgiczne stanowią ogromny skarb, z którego można nieustannie czerpać pożywienie dla ducha. Wspólny śpiew w czasie liturgii stanowi rodzaj „komunii duchowej”. W drugiej części studium Autor poddaje analizie starożytny hymn *Ad caenam Agni providi*, pochodzący z przełomu V i VI w.

Dział *Noty* otwiera artykuł Vincenzo Gatti *Il tabernacolo per il viatico e l'adorazione* (*Tabernakulum dla wiatyku i adoracji*), w którym przypomina się właściwe przeznaczenie i miejsce tabernakulum w kościele. Tradycja Kościoła i dokumenty wydane po Soborze Watykańskim II mówią o tabernakulum jako miejscu przechowywania Eucharystii, która może być udzielana jako wiatyk lub w niektórych przypadkach rozdzielana poza Mszą świętą. Przechowywana w tabernakulum Eucharystia jest także przedmiotem adoracji. Wydaje się, że reforma liturgiczna wciąż trafia na wielki opór we właściwym zrozumieniu roli i miejsca tabernakulum w kościołach. Choć przepisy mówią o konieczności stworzenia specjalnej kaplicy dla przechowywania Eucharystii, wciąż pod pretekstem braku szacunku dla Eucharystii, tabernakula pozostają w głównym ołtarzu. Problem teologiczny stanowi także ikonografia przedstawiana na tabernakulach, która nie odpowiada prawdziwemu przeznaczeniu tego miejsca. Życie pokazuje, jak często tabernakulum jest ważniejsze od ołtarza, przy którym celebrowana jest Eucharystia. Dziś jest bardzo potrzebne pogłębienie i wyjaśnienie tego problemu na płaszczyźnie doktrynalnej i prawnej.

W artykule „*Del vedere l'ostia...*” *La visione come forma di partecipazione* (*O widzeniu hostii...* „*Oglądanie jako forma uczestniczenia*) Luigi Girardi przedstawia zagadnienie widzialności, oglądania, jako wymiarów własnych celebracji liturgicznych. Punktem centralnym jego rozważań jest „widzenie hostii” jako kultyczny akt celebracyjny. Podkreśla się znaczenie zmysłu wzroku w celebracjach liturgicznych, a szczególnie „widzenie” chleba eucharystycznego. Akt kultu, jakim jest niewątpliwie widzenie hostii, musi być powiązany z wiarą i wtedy widzenie jest sposobem uczestnictwa. Trzeba tu zaznaczyć, że nie można pojmować ukazywanej hostii jako obecności Chrystusa zamkniętej i statycznej. Ciało Chrystusa ukazywane wiernym jest głównym motywem celebracji Eucharystii, która jest pamiątką Jezusa Chrystusa. Ten akt liturgiczny należy widzieć w szerokim kontekście Eucharystii i zwłaszcza modlitwy eucharystycznej.

Dział *Noty* zamyka artykuł *Il linguaggio rituale nella celebrazione eucaristica: dalla comunione al servizio* (*Język rytualny w celebracji eucharystycznej: od ko-*

munii do służby), w którym Silvano Maggiani ukazuje związek między wymiarem rytualnym Eucharystii i służbą. W każdej celebracji Eucharystii ujawnia się wzajemne przenikanie *lex orandi* z *lex credendi* i *lex vivendi*. Autor, ukazując związek liturgii z działalnością Kościoła, odwołuje się do Konstytucji o liturgii. Każda celebracja liturgiczna swą skuteczność zawdzięcza obecności i działaniu Ducha Świętego. On jest sprawcą tego, że każda celebracja Eucharystii jest epifanią pełnej służby. Doświadczenie zjednoczenia i komunii prowadzi do służenia na rzecz komunii. Ponieważ życie w komunii jako działanie Ducha Świętego nie zna granic, z natury swojej jest ono katolickie, czyli powszechne. Wspomniane rzeczywistości są obecne i wypływają z celebracji Eucharystii.

Pierwszy artykuł w rubryce *Horyzonty*, autorstwa Andrea Grillo, zatytułowany *Eucaristia e „orizzonte sacramentale della rivelazione”* (*Eucharystia i „horyzont sakramentalny objawienia”*) stanowi refleksję dotyczącą 13. punktu encykliki *Fides et ratio*. Punkt ten opisuje pozycję rozumu wobec misterium, które uobecnia się w sakramentach. Ukazuje potrzebę współpracy liturgisty z nauką (rozumem), aby, zachowując pokorę wobec misterium obecnego w sakramentach, potrafił jednocześnie, na ile to jest możliwe, poznawać i rozumieć wymiar symboliczny i rytualny, pozwalający lepiej zrozumieć sakramenty. Autor zwraca uwagę, że encyklika termin *misterium* odnosi zarówno do Boga, jak i do człowieka oraz przedstawia Eucharystię jako typowy przykład przejścia od znaku do znaczenia.

Giovanni Di Napoli w artykule zatytułowanym *Il Canone Romano: vitalità di un testo dal primo al terzo millenio* (*Kanon Rzymski: witalność tekstu od pierwszego do trzeciego tysiąclecia*) przedstawia pierwszą modlitwę eucharystyczną z *Mszалу rzymskiego*. W pierwszej części przedstawiony jest proces powstawania Kanonu Rzymskiego, a w drugiej jego główne tematy teologiczne. W zakończeniu Autor przypomina, że w Kanonie Rzymskim w historii dokonywano wiele zmian i twierdzi, że dziś nie wolno odstawić do lamusa tej czcigodnej i starożytnej modlitwy Kościoła, ale trzeba być otwartym na możliwe zmiany, jak np. wprowadzenie epiklezy.

W *Aktualnościach* Enrico dal Covolo w artykule „*Con lo sguardo fisso al mistero dell'Incarnazione*” *Il Grande Giubileo interpella la teologia della Chiesa e la pietà dei fedeli* („*Ze stałym spojrzeniem na misterium Wcielenia*” *Wielki Jubileusz interpelują teologię Kościoła i pobożność wiernych*), ukazuje Wielki Jubileusz jako czas szczególnie, jako czas epifanii zbawienia. Jubileusz wyznacza pod wieloma aspektami jakiś „nowy początek”. Po krótkim wstępie Autor przedstawia teologiczne inicjatywy Kościoła w związku z Rokiem Świętym. W drugiej części, bardziej pastoralnej, przybliży zaproszenie do nawrócenia, czyli zadania, które Wielki Jubileusz stawia wszystkim wierzącym.

W drugim artykule zamieszczonym w tej rubryce Andrea Grillo przybliży sylwetkę wielkiego teologa i liturgisty Cipriano Vagagginiiego — „*Il legittimo e tormentoso assillo del pensiero moderno*” *C. Vagaggini tra (e oltre) la teologia monastica e la teologia scolastica* („*Słuszny i dręczący łęk nowoczesnego myślenia*”

C. Vagaggini między [i poza] teologią monastyczną i teologią scholastyczną). Wspomnienie człowieka, który na swój sposób był teologiem scholastycznym i monastycznym, choć jego teologii nie można ściśle nazywać scholastyczną czy monastyczną, Autor przedstawia w trzech punktach. Najpierw przedstawia syntezę myśli teologicznej C. Vagagginiego, następnie zastanawia się, na ile dziś jest ona rozumiana i w końcu stawia pytanie: Co można zrobić w przyszłości, odwołując się do przykładu i teologii C. Vagagginiego?

Ks. Dariusz Kwiatkowski